

Postmodernismus v Rusku – M. N. Epstein

Anotace:

Článek se zabývá pohledem M. N. Epsteina na otázky vzniku postmodernismu v Rusku. V první části autor popisuje v obecných rysech dějiny vývoje ruské filozofie a v druhé části se věnuje teorii M. N. Epsteina na vznik postmoderny v Rusku.

Klíčová slova:

Ideologie, komunismus, marxismus, simulacrum, svoboda

Annotation:

The article deals with M. N. Epstein's view on the questions of the emergence of postmodernism in Russia. In the first part the author describes in general terms the history of the development of Russian philosophy and in the second part discusses M. N. Epstein's theory on the emergence of postmodernism Russia.

Keywords:

Ideology, communism, Marxism, simulacrum, freedom

Obsah

Úvod.....	3
1 Dějiny ruské filozofie.....	4
1.1 Slavjanofilství a západnictví.....	4
1.2 Parník filozofů.....	6
2 M. N. Epstein a jeho pohled na postmodernu v Rusku	8
2.1 Simulacrum, jako znak postmodernismu i komunismu.....	9
2.2 Další společné znaky komunismu a postmodernismu dle M. N. Epsteina	10
2.3 Kritika metafyziky.....	11

Úvod

Ve svém příspěvku se budu zabývat myšlenkami Michaila Naumoviče Epsteina, týkajícími se postmoderního myšlení v Rusku. M. N. Epstein je původem ruský filozof, narozený v roce 1951 v Rusku, který od roku 1990 působí ve spojených státech amerických. V současné době je profesorem ruské literatury na soukromé Emoryho univerzitě v Atlantě. Specializuje se na postmodernu, ruskou literaturu a dějiny ruské literatury. Je autorem 35 publikací a více jak 800 článků přeložených do více jak 24 jazyků.¹

M. N. Epstein publikoval v roce 2019 druhé vydání své knihy *Postmodernismus v Rusku*², z této publikace budu vycházet při popisu jeho názorů na počátky postmodernismu. Uvedená publikace obsahuje názory, které boří zavedené paradigma, kde a kdy začala postmoderna. Dříve než se však ponoříme do myšlenek M. N. Epsteina, je třeba stručně charakterizovat dějiny ruské filozofie.

¹ MIKHAIL NAUMOVICH EPSTEIN (The Wilson Center 24.7.2023), dostupné z: <https://www.wilsoncenter.org/person/mikhail-naumovich-epstein>

² EPSTEIN, Michail N. *Postmodernismus v Rusku*. Petrohrad 2019, 2 vydání. Vydavatelství: Azbuka. ISBN 978-5389-15249-6

1 Dějiny ruské filozofie

Ruská filozofie se začíná rozvíjet poměrně pozdě, až v 18. století. Což je: „tedy až po tisícileté existenci ruského státu“³, jak uvádí N. O. Losskij. Obdobný časový údaj udává například i H. Höffding, když uvádí jako prvního ruského filozofa G. S. Skovoroda (1722-1794)⁴. Ve shodě s Losskim a Höffdingem i český historik J. Slavík, označuje za osobu, jež umožnila průlom, a tedy i možnost rozvoje ruského myšlení, cara Petra Velikého (1672-1725): „Až do Petra Rusko při veškerém svém vývoji nedostalo se přes primitivní feudalismus, jaký nacházíme na západě kolem roku tisícího.“⁵ N. O. Losskij k tomu dodává: „Teprve poté, co Petr Veliký vysekal „okno do Evropy“, se začala ruská společnost se západoevropskou kulturou seznamovat hlouběji.“⁶

Počátek 18. století lze označit jako počátek rozvoje filozofie v Rusku. Neznamená to však, že by do té doby žádné filozofické úsilí na území Ruska neprobíhalo. Ačkoli například B. Jakovenko ve své publikaci *Dějiny ruské filozofie*⁷ je přesvědčen, že o samostatném filozofování v Rusku před 18. stoletím nelze ani mluvit. Naopak Losskij uvádí, že v tomto „předobdobí“ ruské filozofie byla nositelem filozofických myšlenek zprvu převážně církve. Rusové přijali křesťanství v roce 988 a následně se začali seznamovat i s filozofickými texty církevních Otců. Překlad teologického systému Jana Damašského, přesněji filozofický úvod k jeho knize *Pramen vědění*, můžeme nalézt ve fragmentech již v Svjatoslavově sborníku z roku 1073.⁸ Nejedná se o jediný filozofický text z období, v němž filozofie v Rusku nebyla na výsluní, jak dále uvádí N. O. Losskij: „Ve čtrnáctém stoletím se objevil překlad díla Dionýsia Areopagity s výkladem sv. Maxima Vyznavače. ... tyto knihy, stejně jako díla dalších Otců východní Církve byly uchovávány v mnoha ruských kláštorech.“⁹ Nelze se tedy divit, když J. Dvořák v rozboru díla J. Slavíka, označuje stav Ruska před nástupem Petra Velikého za opožděný proti Evropě o několik set let a dále uvádí: „Neúměrné zveličování kulturních odlišností Ruska a Evropy slouží jen k omlouvání vlastní ruské zaostalosti.“¹⁰

1.1 Slavjanofilství a západnictví

Filozofické myšlení se v Rusku začíná rozvíjet až v 18. století, samostatné filozofické myšlení 19. století je spojeno s pojmem „slavjanofilství“ a jeho opakem „západnictvím“. Velmi zjednodušeně by se dalo říct, že slavjanofilové jsou přesvědčeni o kulturním bohatství Ruska a ve srovnání se západem nabývají přesvědčení, že Rusko má co nabídnout Evropě a má na to, aby převzalo roli lídra na kulturním poli. Hrabě S. Uvarov formuloval mimo jiné cíl slavjanofilství i takto: „vyloučení protiklad mezi tzv. evropským vzděláním a našimi potřebami,

³ LOSSKIJ, Nikolaj Onufrijevič. *Dějiny ruské filosofie*. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 2004, str. 13. ISBN 80-86715-26-4.

⁴ HÖFFDING, H., *Přehledné dějiny filosofie*. Praha: Česká grafická unie, 1947, str. 295.

⁵ NYKL, Hanuš, ed. *Kulturní, duchovní a etnické kořeny Ruska: vlivy a souvislosti*. [Červený Kostelec]: Pavel Mervart, 2006. *Russia Altera*, str. 268. ISBN 80-86818-34-9.

⁶ LOSSKIJ, Nikolaj Onufrijevič. *Dějiny ruské filosofie*. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 2004, str. 14. ISBN 80-86715-26-4.

⁷ JAKOVENKO, Boris. *Dějiny ruské filosofie*. Přeložil F. Pelikán, Praha 1939, nakladatel Slovanský ústav, tisk K. Drynk Praha III. Str. 23

⁸ Volně podle: LOSSKIJ, Nikolaj Onufrijevič. *Dějiny ruské filosofie*. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 2004, str. 13. ISBN 80-86715-26-4.

⁹ LOSSKIJ, Nikolaj Onufrijevič. *Dějiny ruské filosofie*. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 2004, str. 13. ISBN 80-86715-26-4.

¹⁰ NYKL, Hanuš, ed. *Kulturní, duchovní a etnické kořeny Ruska: vlivy a souvislosti*. [Červený Kostelec]: Pavel Mervart, 2006. *Russia Altera*, str. 268. ISBN 80-86818-34-9.

vyléčiti nejnovější generaci ze slepé a lehkovážné záliby v povrchním a cizím ... „¹¹Naopak západníci jsou fascinováni evropským myšlením a chtějí evropské myšlenky přenést do domovské Rusi.

Jakkoli by se pro Ruský národ mohlo zdát slavjanofilství pozitivním rysem, J. Slavík spojuje slavjanofilství s jistým druhem mesianismu. O mesianismu říká: „Mesianismus se rodí v neštěstí a chudých poměrech. Bída a nespokojenost je matkou fantasií o národě vyvoleném.“¹² Přičemž, jak dále říká Slavík, slavjanofilové, stejně jako nositelé Marxova evangelia, jsou si v tomto nápadně podobní.

Západníci se domnívají, že Rusko se musí od Západu učit, musí projít stejným vývojovým směrem, jakým kráčela Evropa. Je třeba říct, že ne všichni byli celožitovně vyhranění západníci, či Slavjanofilové. Někteří západničtí myslitelé zpočátku účinkovali ve spolcích, které později opustili a přiklonili se k slavjanofilství, tak lze hovořit například o myslitelích z tzv. „Stankevičova spolku“, který je úzce spojen se vznikem klasického západnictví. Právě o členech tohoto spolku se N. O. Losskij vyjadřuje takto: „*Ovšem ne ze všech členů spolku se stali západníci. Samotný zakladatel spolku, Stankevič by pravděpodobně typickým západníkem nezůstal, kdyby dalšímu jeho duchovnímu vývoji nezabránila smrt.*“¹³

Důvod, proč se někteří západníci později přiklání k slavjanofilství, je mimo jiné i v určitém zklamání z Evropy. Demonstrovat to lze na příkladu A. I. Gerencena, který jak uvádí B. Jakovenko je ořesen likvidací revoluce roku 1848. Cítí se oklamán a nabývá pocit, že se zestárlá Evropa rozpadá, přichází rozklad křesťansko-evropského světa. Vedle zklamání ze situace v Evropě však v A. I. Gerencenovi zůstává láska k Rusku a víra v Rusko, a tak se rodí jeho rozhodnutí zůstat v Evropě, aby: „*se stal necenzurovanou řečí, svobodným orgánem Ruska a aby počal Evropu s ním vsutku seznamovati.*“¹⁴

Osobně vidím jistou paralelu v příchodu Aristotelické filozofie do západního myšlení a rozdělení ruského myšlení na slavjanofilství a západnictví. Po dlouhém období, kdy se evropské myšlení zabývalo především Platonskou filozofií, která takřikajíc zapadala do schématu křesťanství, bylo třeba nalézt cestu k Aristotelovi, a to dříve, než jeho filozofie rozloží křesťanské myšlení. Tohoto úkolu se tehdy zhostil Tomáš Akvinský. Rusko při objevení evropského myšlení nemělo někoho, kdo by se ujal role Akvinského, a tak se jeho myslitelé logicky rozdělily do dvou táborů. Jedni byli okouzlení novými směry myšlení a druzí se snažili hájit ruské hodnoty, ruskou originalitu.

Podle N. A. Berďajeva klasičtí slavjanofilové nezavrhovali západní kulturu plně, nemluvili o jejím zahnívání, na to byli až moc velcí univerzalisté. Jejich chybou však bylo osvojení si hegelovské filozofie o povolání národů a následné vztažení na ruský národ. „Zaměňovali svůj ideál Ruska, svou ideální utopii dokonalého zřízení, s ruskými dějinami.“¹⁵ Naopak západníci zaměňovali ideál nejlepšího zřízení, který si přáli pro Rusko s tehdejší Evropou, která se však bohužel ideálnímu stavu nepodobala. Spor slavjanofilů a západníků,

¹¹ JAKOVENKO, Boris. Dějiny ruské filosofie. Přeložil F. Pelikán, Praha 1939, nakladatel Slovanský ústav, tisk K. Drynk Praha III. Str. 115

¹² NYKL, Hanuš, ed. Kulturní, duchovní a etnické kořeny Ruska: vlivy a souvislosti. [Červený Kostelec]: Pavel Mervart, 2006. Russia Altera, str. 275. ISBN 80-86818-34-9.

¹³ LOSSKIJ, Nikolaj Onufrijevič. Dějiny ruské filosofie. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 2004, str. 13. ISBN 80-86715-26-4.

¹⁴ JAKOVENKO, Boris. Dějiny ruské filosofie. Přeložil F. Pelikán, Praha 1939, nakladatel Slovanský ústav, tisk K. Drynk Praha III. Str. 108

¹⁵ BERDJAJEV, Nikolaj Aleksandrovič. Ruská idea: základní otázky ruského myšlení 19. a počátku 20. století. Praha: OIKOYMENH, 2003. Oikúmené (OIKOYMENH), str. 42. ISBN 80-7298-069-6.

jakkoli je dnes již zastaralý, ve svém čase byl sporem o osud Ruska, nicméně toto téma stále přetrvává, jak tamtéž uvádí N.A. Berd'ajev.

Každé nové myšlení, jež přichází do již nějak zformovaného prostředí s sebou nese nejen výhody nových obzorů, ale i rizika, jak bude nové myšlení absorbováno. Tedy jaká syntéza, řečeno hegelovsky, vznikne po prolnutí teze a antiteze. Rusko si svoji, řekněme, určitou ztrátu na Evropu uvědomovalo, ovšem z pozice slavjanofilů bylo přesvědčeno, že má dostatečné kompetence tuto ztrátu nejen brzy vyrovnat, ale i západ překonat.

J. Slavík doslova píše: „*Zaostalost zde kontrastuje s vírou, že v Rusku lze uskutečnit to, co je ve vyspělejší Evropě jenom snem.*“¹⁶ Ovšem problém rychlého přenesení a usazení západoevropských myšlenek a vymožeností byl, dle J. Slavíka, i zdrojem revolučního myšlení. V obecné rovině kulturní determinace může znamenat, při kontaktu s novými myšlenkami z vyspělejšího prostředí, jejich transformaci do formy, v jaké by v prostředí, ze kterého tyto myšlenky přišly, neměly šanci na přežití. J. Slavík tak uvádí: „*Křesťanství zanesené k málo kulturním; národům zhrublo, socialismus zanesený do malogramotné země vzal na sebe rovněž formu drsnou.*“¹⁷

1.2 Parník filozofů

Deportace a pozdější likvidace filozofů nesmyslejších v souladu s hlavním „povoleným“ směrem se nám z dnešního pohledu zdá katastrofou pro ruské myšlení, je ale třeba si uvědomit, že v kontextu předchozího textu o slavjanofilství a sklonům Rusů k mesianismu snažících se dohnat myšlenkový náskok Evropy, to z jejich pohledu byla skutečně vize lepších zítřků, která jim otevře cestu ke kulturní vládě v Evropě. Lze předpokládat, že právě v tom viděli svou příležitost a věřili, že se od nich Evropa bude učit.

Parník filozofů, není názvem konkrétního jednoho jediného parníku, na němž by Rusko opustili všichni nepohodlní filozofové, jde spíše o abstraktní pojem označující období, během něhož k vyhoštění došlo. První loď s vyhnanci byla připravena k odplutí 22. září 1922. Druhá loď s dalšími vyhnanci vyplula o šest týdnů později. Hlavním a jediným proviněním vyhoštěných myslitelů byl střet jejich myšlení s Leninem a jeho světovým názorem. Sám Lenin tento čin nazval očištěním. Jak později napsal jeden z „pasažerů“ Parníku filozofů A. S. Izgojev: „*Lenin pochopil povahu moci v Rusku, které vyžadovalo stabilitu a systematickou organizaci. Dále také poznal, jak mu marxismus může tu moc pomoci uchopit.*“¹⁸

Lenin byl modernistou, racionalistou a pozitivistou inspirovaný Comtem, ale jdoucím dál. Ve své filozofii byl zaměřený na vyloučení metafyziky. Každou zkušenost přesahující rámec chápání bylo třeba vyloučit z definice reality. Lenin, na rozdíl o idealistů, které poslal do vyhnanství, neviděl rozdíl mezi pověrou a vírou v Boha. Koncept Boha je pro Lenina v moderní době nadbytečný. Naproti tomu vyhnaní idealisté věřili, že svoboda je nedotknutelnost vnitřního prostoru jednotlivce. Je to svoboda daná Bohem a jeho morálním vedením. Ruští idealisté nebyli: „*dostatečně moderní, aby pochybovali o realitě metafyzického imperativu. Co však viděli ..., že je nutný.*“¹⁹

¹⁶NYKL, Hanuš, ed. Kulturní, duchovní a etnické kořeny Ruska: vlivy a souvislosti. [Červený Kostelec]: Pavel Mervart, 2006. Russia Altera, str. 275. ISBN 80-86818-34-9.

¹⁷NYKL, Hanuš, ed. Kulturní, duchovní a etnické kořeny Ruska: vlivy a souvislosti. [Červený Kostelec]: Pavel Mervart, 2006. Russia Altera, str. 270. ISBN 80-86818-34-9.

¹⁸CHAMBERLAIN, Lesley. Parník filozofů: Lenin a vyhnaní inteligence. Praha: Mladá fronta, 2009. Tajný archiv. ISBN 978-80-204-1683-4. str. 269

¹⁹CHAMBERLAIN, Lesley. Parník filozofů: Lenin a vyhnaní inteligence. Praha: Mladá fronta, 2009. Tajný archiv. ISBN 978-80-204-1683-4. str. 277

Zatímco Lenin provedl „vyhnání“ metafyziky doslovně fyzickým způsobem, Západ v této snaze nezůstal pozadu, byť jednal poněkud v rukavičkách. Odmetafyzičtění proběhlo za vydatné pomoci Comteho pozitivismu a Wittgensteinovy filozofie. Wittgenstein byl přesvědčen, že základní otázky, na které metafyzika hledá odpovědi, nemohou být ani inteligentně položeny, a proto mohou být odloženy. Velmi přesně to shrnuje L. Chamberlainová: *„To, co Lenin udělal v politice a ve společnosti, bylo rovnocenné tomu, co Wittgenstein dělal ve filozofii. Spojení těchto dvou jmen se zdá být nesmírně nespravedlivé k Wittgensteinovi a samozřejmě rozdíl v oblasti aplikace myšlenek obou mužů je rozhodující. Avšak toto srovnání nám pomáhá pochopit, proč autor Materialismu a empiriokriticizmu považoval za legitimní vyhnat ze společnosti idealisty, kteří přispívali do Milníků.“*²⁰

Výsledkem výše popsaného je fakt, že na západě jsou kostely prázdné, protože se ateismus uchytil. Na východě k tomu byl lid donucen. Jak uvádí L. Chamberlainová, a já s ní plně souhlasím, jistě není náhoda, že vliv Wittgensteinovy filozofie měl stejně dlouhý časový úsek jako tzv. Krátké století Sovětského svazu, tedy šedesát let. Ačkoli byla modernita na Západě a na Východě provedena výrazně jiným způsobem, nakonec dospěla k podobnému výsledku, a myšlení na obou stranách bylo připraveno vstoupit do postmodernity. Člověk vychovávaný v racionalitě bez vize něčeho vyššího se může spolehnout pouze na své rozlišovací schopnosti. Proto je snáze manipulovatelný různými institucemi, výchovou vzděláváním na rozdíl od idealistů, kteří: *„nepodléhali těmto strašným postmoderním, postracionálním problémům, protože si mysleli, že křesťanská výchova učí správnému druhu rozlišovacích schopností.“*²¹ Idealisté odplouvají z Ruska na Parníku filozofů vstříc Západu, jež však nastupuje „plavbu“ Comteho-Wittgensteineovskou.

²⁰CHAMBERLAIN, Lesley. Parník filozofů: Lenin a vyhnání inteligence. Praha: Mladá fronta, 2009. Tajný archiv. ISBN 978-80-204-1683-4. str. 280

²¹CHAMBERLAIN, Lesley. Parník filozofů: Lenin a vyhnání inteligence. Praha: Mladá fronta, 2009. Tajný archiv. ISBN 978-80-204-1683-4. str. 278

2 M. N. Epstein a jeho pohled na postmodernu v Rusku

V Moskvě se v roce 1991 konala velká konference o postmodernismu, v jejímž důsledku, začalo vítězné tažení postmodernismu v Rusku. Vše, co mělo tento „ism“ v sobě obsažené, se rázem stalo módní a zajímavé, a naopak vše ostatní se najednou ocitlo v archívu. Nicméně odcházející komunismus a s tím nastupující postmodernismus mají ve své podstatě něco co si je vzájemně podobné. Oba tyto směry představují dvě fáze jednoho ideologicko-estetického projektu. Zatímco komunismus prováděl gradující oslavu idejí přetvářejících realitu, tak postmodernismus už odhaluje jakoukoli jinou realitu, jen ne realitu idejí samotných.²²

Je možno říci, píše M. N. Epstein, že Rusko je rodištěm postmodernismu, a teď přišla doba, kdy je možné tento fakt rozeznat. Komunistické učení přišlo do Ruska z Evropy, nicméně Rusko si toto učení velmi rychle osvojilo, a nakonec bylo první zemí, která se vydala cestou komunismu. Bylo to dáno tím, že již v Rusku duch komunismu existoval a s příchodem Marxova učení Rusko rozpoznalo „svojí misi“ uvádí M. N. Epstein. A dále říká, pokud komunismus existoval v Rusku před Marxem, lze vyloučit, že postmodernismus neexistoval v Rusku dávno před Derridou a Lyotardem? Samotná rychlá a snadná proměna komunismu na postmodernismus ukazuje na určitou pospolitost.

Tuto domněnku lze podpořit dvěma důkazy, píše M. N. Epstein. Za prvé je vidět na nositelích ruského postmodernismu příklon k Soc-artu a zároveň ke komunistické obraznosti a klišé používaných Soc-artem. Za druhé tento fakt potvrzuje skutečnost neskrývaného politického příklonu všech hlavních teoretiků postmoderny západního světa. Není tedy postmodernismus projevem energie leninského hnutí - vyšší a poslední Stádium komunismu?²³

Tato jistě odvážná Epsteinova myšlenka, jakkoli je provokující a dovedu si představit, že bude mnohými odmítnuta, není z mého pohledu zas tak překvapující. I zde (v západním myšlenkovém prostředí) se setkáváme se spojováním marxistických myšlenek s fenomény postmodernismu. Obdobné myšlenky lze nalézt např. u J. Petersona. M. N. Epstein není tedy jediným myslitelem, který vidí nějakou spojitost mezi levicovými hnutími a fenomény, jež se jeví, jako postmodernismus. M. N. Epstein posunul hranici údělu levicového dění tím, že mu přiřknul úděl základu postmodernismu, a jakožto takový základ posunul toto dění mnohem hlouběji do historie, nehovoří o komunismu v Rusku, jen jako o předchůdci postmodernismu. Není to pro něj něco v čem se ruský postmodernismus rodí, komunismus je něčím v čem již postmodernismus byl. Naproti tomu J. Peterson vidí postmodernismu jako následek ztráty reálného prostoru působení komunismu ve světě. Teprve selhání komunistických idejí v reálném světě podle J. Petersona dovedlo francouzské levicově orientované myslitele k „převlečení kabátů“, a to právě do hávů postmodernistů. M. N. Epstein nešel jen hlouběji do dějin, jeho myšlenka postihuje odvážně i budoucnost, pokud je, jak tvrdí, postmodernismus pokračování Leninského hnutí a je jeho vyšším stádiem, tedy i vyšším stádiem komunismu, pak je naše budoucnost formována novou formou komunismu. Na západě je tato myšlenka spíše v nemilosti viz odpor proti J. Petersonovi a jeho teorii. Je však potřeba se hlouběji podívat, jak ve prospěch své teorie argumentuje M. N. Epstein.

²² Volně přeloženo autorem z: EPSTEIN, Michail. Postmodernismus v Rusku. Petrohrad 2019, 2 vydání. Vydavatelství: Azbuka, str. 107. ISBN 978-5389-15249-6

²³ Volně přeloženo autorem z: EPSTEIN, Michail. Postmodernismus v Rusku. Petrohrad 2019, 2 vydání. Vydavatelství: Azbuka, str. 108. ISBN 978-5389-15249-6

2.1 Simulacrum, jako znak postmodernismu i komunismu

Simulacrum je pojem známý především díky J. Baudrillardovi. Skutečnost se podle J. Baudrillarda dělí na Čtyři formy jejího zobrazení:

- Skutečnost sama – je reflexí skutečnosti
- Simulace – existuje nějaká skutečnost a tato skutečnost je napodobována. Tedy pokouším se napodobit něco, čím ve své podstatě nejsem.
- Disimulace – existuje nějaká skutečnost a je snaha se od této skutečnosti distancovat. Tedy pokouším se tvrdit, že nejsem tím, čím ve své podstatě jsem.
- Simulacrum – existuje nějaká skutečnost, ovšem tato skutečnost je uměle vytvořena, není ani kopií původní skutečnosti, ani snahou původní skutečnost popřít. Simulacrum nahrazuje původní skutečnost a samo se skutečností stává, ovšem od původní skutečnosti se odděluje. Neexistuje tedy žádná pravá skutečnost, jež by byla simulacrem vyjadřována, a zároveň fikce simulacra je pravou skutečností.²⁴

Sám J. Baudrillard uvádí, jako příklad simulacra problém ikonoklasmu. Ikona, která původně měla zástupnou funkci při modlitbě směrem k Bohu, tedy přibližovala ideu Boha věřícímu jedinci, se sama stává tím, k čemu je vzhlíženo, jako by byla sama Bohem. Ikona tak získává vlastní podstatu, vlastní realitu, a to i přesto, že vlastně žádnou podstatu nemá.

Otázka simulacer je v ruském myšlení, na rozdíl například od českého prostředí, mnohem častěji zmiňována. V. Bělohorský mi, svého času, na otázku, kterou jsem mu v tomto směru při jednom rozhovoru položil odpověděl, že v Čechách je Baudrillard neprávem opomíjený myslitel. M. N. Epstein řadí pojem simulacra, jako jeden ze společných bodů komunismu a postmodernismu.

Nelze obvinít sovětskou ideologii ze lži, protože tato ideologie popisuje ten samý svět, jaký sama vytváří, píše M. N. Epstein. Takový je charakter sovětské ideologické hry, ať již „partyzánskou literaturu“, či „jednotu strany a národa“ není možné označit za zkreslující, protože ideologie není povolána odrážet žádnou skutečnost, jejím určením je skutečnost vytvářet – v tomto smyslu je tedy „plně v souladu“. Mezi ideologií Stalinské epochy a její realností není téměř žádný rozdíl. Není to však způsobeno tím, že by tato ideologie věrně popisovala realnost, ale prostě tím, že žádná druhá realnost, kromě samotné ideologie nezůstala. V tomto smyslu byla ideologie pravdivá, hovořila totiž sama o sobě, zatímco jakákoli realnost odlišená od ideologie prostě přestala existovat.

Socialistický realismus byl v tomto smyslu dvojitým simulacrem. Poskytoval obraz hyperrealnosti, a přitom sám byl její základní součástí. Takto fungovala veškerá socialistická realita, byla socialistickou realitou, protože vystupovala jako obraz sebe sama. Podniky byly obrazy podniků, kolchozy byly obrazy kolchozů, byly tedy modely té skutečnosti, prostřednictvím níž existovaly.²⁵

Simulacrum je jedním ze znaků postmodernismu, jímž se vyznačuje i západní společnost, co jiného jsou například předvolební kongresy amerických politických stran, které přenášejí národní televizní programy? Samotné strany, jako předem definované kolektivy ukazují svoji existenci jen před objektivy kamer s takovou pompou, že miliónům diváků tato pseudorealita

²⁴ Volně přeloženo autorem z: BAUDRILLARD, Jean. Simulacra and simulation. The University of Michigan Press 1994, str. 6. ISBN 978-0-0472-09521-6

²⁵ Volně přeloženo autorem z: EPSTEIN, Michail. Postmodernismus v Rusku. Petrohrad 2019, 2 vydání. Vydavatelství: Azbuka, str. 110/111. ISBN 978-5389-15249-6

připadá reálnější než samotná skutečnost existující mimo televizní obrazovky.²⁶ J. Baudrillard předložil teorii simulacer s přesvědčením, že západní postmoderní společnost žije v síti simulacer. M. N. Epstein k této teorii přidal své přesvědčení, dle kterého komunistická minulost Ruska byla přesně tím, co J. Baudrillard považuje za simulacrum. Ideologie, která sama utváří realitu. Tím M. N. Epstein dospívá k přesvědčení, že komunismus má společné znaky s postmodernismem. Mimo to, by tato Epsteinova teorie opět dokládala, že v Rusku byl postmodernismus dříve, než o něm začal psát Západ.

2.2 Další společné znaky komunismu a postmodernismu dle M. N. Epsteina - Determinismus a redukcionismus

Postmodernismus ve stopách komunismu zaujímá velké podezření k všelijakým tezím o svobodě vůle, o sebeurčení lidské individuality. Komunismus ustanovil závislost člověka na nevědomých mechanismech ekonomiky výroby, na struktuře sociálních vztahů a principu vývoje hmoty, smetl tak duchovní autonomii osobnosti, uvádí M. N. Epstein²⁷ Postmodernismus ustanovuje závislost individuality ještě na mnohem větším počtu nevědomě fungujících mechanismů. Lze mezi ně počítat i takové mechanismy, které byly dříve spolehlivými garanty svobody, osobní vůle a sebevyjádření. Vědomí, přání, jazyk již neosvobozují od dědictví rodu, od sevření historie, naopak je v nich zahrnut hlavní zdroj zotročení. Člověk se teď již jeví, jako zajatec jazyka, jako stroj na přání.

Pakliže komunismus, uvádí dále M. N. Epstein, ještě sliboval člověku východisko k osvobození od břemene ekonomických potřeb, postmodernismus již neslibuje žádné východisko z temnoty jazyka a schvaluje s radostí existenci v tomto vězení.

Komunismus vyhlášoval beztřídní společnost, a přitom zároveň požadoval třídní přístup v kultuře a ideologii. Projevoval zájem o osobnost především prostřednictvím třídního původu. Postmodernismus ohlašuje konec jakékoli hodnotové hierarchie a dogmatických kánonů (v tomto smyslu estetických). Zároveň však zaostřuje pozornost na etnické, sociální, sexuální identifikace individuů, jakožto určitých menšinových skupin a jejich zájmy prosazuje.

Z tohoto pohledu, například žena spisovatelka, musí ve své tvorbě oponovat mužskému šovinismu, jinak zrazuje své sestry ve své třídě, v tomto případě ve svém pohlaví. Počítá se s tím, že sama žena může adekvátně vyjádřit svoje feministické hodnoty, ne proto, že by to byla její povinnost, ale je to její svaté právo.

Ačkoli teorie dekonstrukce popírá mýtus o „počátku“, „pravosti“, „původu“, a považuje všechny tyto kategorie za nepřirodní a zkonstruované, přesto se kultura postmodernismu s velkou ochotou zabývá konstrukcí těchto kategorií a vnucuje je všem druhům osobností. Kategorie osobnosti se ukazuje jako iluze a představuje křížení podvědomých automatismů: přání, geny, sociální role atd. Tedy veškeré chování v kultuře, i textové strategie jsou dány systémem automatismů, a především původem autora. Toto se vztahuje k mužům i ženám. Bílý muž milující ženy, není způsobilý představit ve svých dílech nic jiného nežli bílý mužský heterosexuální šovinismus, a to dokonce, i tehdy je-li tento muž Shakespeare, nebo Tolstoj.

Jestliže komunismus byl založen na důležitosti třídního původu, tak přesto na druhou stranu dovoľoval individuům, aby představovali sami sebe. Jinými slovy nepotřeboval od ženy

²⁶ Volně přeloženo autorem z: EPSTEIN, Michail. Postmodernismus v Rusku. Petrohrad 2019, 2 vydání. Vydavatelství: Azbuka, str. 107. ISBN 978-5389-15249-6

²⁷ Volně přeloženo autorem z: EPSTEIN, Michail. Postmodernismus v Rusku. Petrohrad 2019, 2 vydání. Vydavatelství: Azbuka, str. 113. ISBN 978-5389-15249-6

výhradně feministicky zaměřenou tvorbu, od černochoa tvorbu afrického sebepoznání, zatímco postmodernismus provádí tento geneticko-skupinový přístup ve všech liniích a na všech úrovních identifikace.²⁸

2.3 Kritika metafyziky

Metafyziku, pod kterou si představíme reálnou existenci idejí, píše M. N. Epstein, či logu, které lze poznat čistou logikou, lze považovat za všeobecného nepřítele jak komunismu, tak i postmodernismu. Pokud je metafyzika v komunistické ideologii kritizována prostřednictvím dialektiky, pak postmodernismus, či přesněji post-strukturalismus, využívá ke kritice dekonstrukci. Dekonstrukci lze definovat, jako něco ukazující neúplnost jakéhokoli racionálního úsudku, míchání souboru všech označovaných, tj. různých druhů reality, předmětů i pojmové reality do roviny označujících, tedy slov, nominálií, a svobodnou hru s těmito znaky.

Postmodernismus kritizuje metafyzickou přítomnost, neboť její znaky odkazují k něčemu, co stojí „za ní“, za takzvanou „realitou“. Tyto znaky, tedy údajně odkazují pouze k jiným znakům. Spíše by se však mělo hovořit o nenaplněnosti všech znaků, a následně bezdůvodnosti samotného pojmu „originál“, či „jistota“, uvádí M. N. Epstein.²⁹

Podobně je na tom metafyzika přítomnosti, jakkoli se to může zdát divné, ve vztahu k takzvané sovětské dialektice. Sovětská dialektika je stav prázdnoty ukrývající se za rotací znaků a nominací. Dialektika sovětského marxismu, to není totéž, co dialektika Hegelova, která předpokládá historické zdůvodnění jak teze, tak antiteze, ze které se v konečném stavu stává syntéze. Sovětská dialektika je založená na jakémsi pohyblivém (klouzajícím) bodě, nulový bod, který není možné identifikovat z žádné konzistentní pozice. Zároveň však tato dialektika odsuzovala a vyřazovala jakoukoli jinou pozici, z níž by bylo možné objevit její metafyzický základ.³⁰

Sovětská dialektika s oblibou diskutovala se všemi teoriemi přicházejícími ze Západu. Každou takovou teorii označila za jednostranně subjektivistickou, nebo objektivistickou, pozitivistickou, nebo iracionalistickou ... a zvítězila nad nimi svojí dialektikou. Tato dialektika však nebyla v Hegelovském smyslu ve vztahu ke kritizovaným teoriím. Znamená to, že nedošlo k přijetí teorií, odstranění jejich jednostranností a následně nastala syntéze ve vyšším řádu. Jednalo se o dialektiku vyřazující všechny předložené pozitivistické teorie, tyto byly obviněny z marnosti, nepravdivosti, iluzornosti, přitom vůbec nedošlo k výběru jejich použitelnosti.³¹

Tímto způsobem komunistická dialektika ničila všechny pozitivní pojmy, které se v jejich očích ukazovaly jako jednostranné. Totalitní dialektika však tím také ničila půdu, na které byla sama postavena. Společně s extrémí, které odstraňovala z navrhovaného bodu centra, tato dialektika ničila i toto centrum samotné, opěrný bod svého původu. Tímto způsobem se ukazovala jako technika neplatného myšlení, svého druhu marxistické „tao“. „Ne to, ne to – a dále ne to, protože ne to“ – plnost nekonečné prázdnoty, která potřebuje určité pojmy, aby demonstrovala jejich marnost a iluzornost. Vše, co zbylo po zničující misi sovětské dialektiky z těchto pojmů, byly protimluvné fráze: „materialistická ideologie“, „dialektický

²⁸ Volně přeloženo autorem z: EPSTEIN, Michail. Postmodernismus v Rusku. Petrohrad 2019, 2 vydání. Vydavatelství: Azbuka, str. 113-115. ISBN 978-5389-15249-6

²⁹ Volně přeloženo autorem z: EPSTEIN, Michail. Postmodernismus v Rusku. Petrohrad 2019, 2 vydání. Vydavatelství: Azbuka, str. 119. ISBN 978-5389-15249-6

³⁰ Volně přeloženo autorem z: EPSTEIN, Michail. Postmodernismus v Rusku. Petrohrad 2019, 2 vydání. Vydavatelství: Azbuka, str. 119/120. ISBN 978-5389-15249-6

³¹ Volně přeloženo autorem z: EPSTEIN, Michail. Postmodernismus v Rusku. Petrohrad 2019, 2 vydání. Vydavatelství: Azbuka, str. 120. ISBN 978-5389-15249-6

materialismus“, „válka za mír“, „optimistická tragédie“, „jednota teorie a praxe“ ... Tyto pojmy sestavené z protimluvů byly přijaty již v tak zdevastované podobě, že jim zbývalo již jen držet se sebe navzájem, protože vlastní oporu neměly.³²

Dialektika, která v Hegelovském pojetí funguje, jako výstup pojmů z ničeho, z nekonečnosti, z nekonečné abstrakce do sféry konkrétního, pozitivního, rozumové skutečnosti, ve své komunistické variantě funguje jako exodus pojmů ze sféry konkrétnosti a určité kvality, jistoty, do nejistého nic. Samozřejmě komunistická dialektika, na rozdíl od postmoderní dekonstrukce, stále ještě vše poměřuje kritériem pravdy a dále věří v možnost přiblížení absolutní pravdě, ačkoli tato poslední pravda je budována z agregátů platných pravd. Dialektika ještě prohlašuje svoji vlastní poznatelnou neomylnost, zatímco dekonstrukce neustále dekonstruuje sama sebe v probíhajícím filozofickém výzkumu.³³

M. N. Epstein přichází s velmi provokativní teorií, minimálně pro západní myšlení. Postmodernismus se dle jeho názoru rozvíjel v Rusku mnohem dříve než na západě, kde byl popsán až přibližně v 60. letech minulého století. Postmodernismus je dle M. N. Epsteina srovnatelným směrem s komunismem. Lze tuto Epsteinovu teorii přijmout? Na druhou stranu, lze ji odmítnout, s tím že se například jedná jen o nějaký druh projevu Slavjanofilství (možná postslavjanofilství), či jiné mesianistické snahy, které jsou Rusům vlastní?

Ano Slavjanofilství je fenomén (jak již jsem se zmínil výše), jež je sice již dávno údajně v ruském viditelném myšlení překonán, je to však fenomén vnitřně stále živý, který pod povrchem ruského myšlení, a osobně se domnívám, že i jednání, je nějak činný. Rusové mají Slavjanofilství takřkajíc zakódováno ve svém kolektivním nevědomí. Tento fenomén jistě nelze přehlédnout jako bezvýznamný, a lze logicky předpokládat, že bude v myšlení Rusů mít nějaký vliv, byť ani oni sami si vliv tohoto, dnes již netematizovaného fenoménu, nemusí uvědomovat. Je to stav lidskému vědomí (byť vychází z nevědomí) tak říkajíc přirozený. Ovšem rozhodně bych tomuto vlivu nepřipisoval dominantní roli ve chvíli posuzování hodnověrnosti Epsteinovi teorie.

To, co je mimo jiné potřeba vzít také na zřetel je stav, který západní myšlení nezažilo vůbec a západní myšlení v postkomunistických zemích pravděpodobně částečně. Postupný útlum modernity, kterým si západ musel projít, v Rusku proběhnout nemohl. Revoluce přeřala vývoj myšlení modernity rázně a intenzivně během krátkého období, násilně tak ukončila modernitu a nastolila povinný dialektický materialismus. Tento stav zbavil Rusko možnosti plynulého přechodu do postmoderního stavu. Rusko se s modernitou vypořádalo po svém.

Lze považovat násilně nastolený dialektický materialismus, za pokračování modernity? Takové konstrukci bych se rozhodně bránil už proto, že ruku v ruce s Ruským Slavjanofilstvím, lze (jak vyplývá z 1. kapitoly této práce) v ruském myšlení vysledovat sklon k mesianismu. Ruské myšlení, ve svých počátcích jakkoli velmi ovlivněné západní filozofií, bylo přesvědčeno, že tuto filozofii brzy dožene a předstihne. Dále, minimálně část myslitelů, považovala Evropu za zkaženou. To byl také důvod proč se i Západníci v průběhu života často přiklánějí k Slavjanofilství. Stejně tak to byl důvod, proč tak snadno uspěla a byla přijata marxistická revoluce – část myslitelů v ní vidělo právě nápravu zkaženosti tehdejšího západu. Jinými slovy věřili, že právě zde se jim zjevila jejich příležitost předstihnout západ a napravit chyby západu. Minimálně z těchto důvodů nepovažuji komunismus v Rusku, jako možnou variantu pokračování modernity.

³² Volně přeloženo autorem z: EPSTEIN, Michail. Postmodernismus v Rusku. Petrohrad 2019, 2 vydání. Vydavatelství: Azbuka, str. 122. ISBN 978-5389-15249-6

³³ Volně přeloženo autorem z: EPSTEIN, Michail. Postmodernismus v Rusku. Petrohrad 2019, 2 vydání. Vydavatelství: Azbuka, str. 123. ISBN 978-5389-15249-6

Pokud však byla nahrazena modernita, byť násilně, lze vyloučit, že nahrazení modernity komunismem neneslo v sobě znaky, jenž nesl pozdější postmodernismus na západě, kde modernita dospěla ke své změně přirozenou, avšak delší cestou? Marxismus byl myšlenkový směr, jehož kořeny se v prostředí modernity rodily stejně jako se v tomto prostředí rodily myšlenky Nietzscheovi. Lze však vyloučit, že byť možná nevědomě, ale přesto v sobě již neobsahoval to, v čem se moderna vyčerpala. Ovšem zde by byl i nutný předpoklad, že takový stav moderny byl schopen K. Marx saturovat a vložit do své filozofie. F. Nietzsche je všeobecně označován za proroka postmoderny, a přitom je mladší jen cca o 25 let, než K. Marx, domnívám se, že tedy nelze vyloučit, že i K. Marx vnímal ta místa, kde by moderna mohla být vyčerpána a v konstrukci komunismu byla tato místa nějak obsažena. Vezmu-li tedy v potaz stav, kdy vývoj moderny byl v Rusku násilně přerušen na základě myšlení myslitele (K. Marxe), jenž by čistě teoreticky mohl vnímat nedostatky moderny, pak lze Epsteinem předložené důkazy o podobnosti komunismu a postmodernismu přijmout jako možné.

Samozřejmě toto hodnocení si můžeme dovolit až my dnes s historickou zkušeností vývoje komunismu i moderny a následně i postmoderny. Teprve při zpětném hledání společných znaků lze nalézt shody. Ano, je třeba si i uvědomit, že se jedná o cílené zpětné hledání společných znaků. S jistou dávkou drzosti si zde dovolím říci, že pokud Epsteinovu teorii přijmu, měl bych pak M. N. Epsteinu označit za „dekonstruktéra“ komunismu v Rusku. Jedině dekonstrukce těchto znaků a následné srovnání se znaky postmodernismu M. N. Epsteinovi, dle mého názoru, umožnilo dojít k tomuto závěru, tedy zkonstruovat postmoderní vidění komunistického fenoménu v Rusku.

Velmi silnou domněnku vyslovil M. N. Epstein v myšlence, že postmodernismus je patrně jen pokračováním komunismu, či možná jeho vyšším stupněm. Vezmu-li v potaz, jak silné emoce budí názory J. Petersona, pak je s podivem, že se na západě se stejnou, či vyšší intenzitou, nemluví o M. N. Epsteinovi. Do jisté míry je to podle mne dáno jistě určitým nezájmem o filozofa z Ruska (byť od roku 1990 žijícího v USA). Dalším neméně významným faktem bude skutečnost, že filozof, který promoval v roce 1972 s vyznamenáním na moskevské univerzitě, a dále působil na předních univerzitních místech tehdejšího komunistického Ruska, bude jistě onálepkován nálepkou komunistického nahlížení světa, a to i přes jeho pozdější emigraci. Proto patrně jeho teorie nepůsobí takové pozdvižení, jako když v podobném duchu začne hovořit J. Peterson.

Závěr

Mám-li v této chvíli říci, zda má či nemá M. N. Epstein pravdu v tom, že Rusko je průkopníkem postmodernismu, musím přiznat, že váhám. Důkazy, které ke své teorii přikládá, jsou logické a nemám k nim vážné výhrady. Pokud bych přiřkl Rusku prvenství v postmodernismu, musela by nutně následovat otázka „Proč Rusko nepostoupilo ve vývoji dál a jen, dá se říci, v devadesátých letech snadno přiskočilo na vlnu postmodernismu?“ a druhá otázka „Lze se tedy poučit a konstatovat, že postmodernismus se v dohledné době nechystá k žádné radikální změně v jiný princip, když v Rusku za celou dobu žádná změna neproběhla?“ Podle mne je obojí dáno právě tím, že v Rusku byl komunismus, který měl znaky postmodernismu, ale ne všechny. Jeden ze základních znaků a tím je pluralita názorů v diktátorském režimu chyběl. Je myslím nesporné, a to M. N. Epstein prokázal, že komunismus měl některé znaky shodné s postmodernismem, na druhou stranu je ovšem také faktem, že některé znaky se v podmínkách režimu rozvíjet nemohly.

Každopádně však i M. N. Epstein prokázal, že ztráta idejí jakožto vůdčích vzorů, potažmo ztráta Boha, kterou člověk podstoupí s vidinou získané svobody „od“ (Boha) ho vede k hledání jiných vzorů a úměrně tomu oč hůře jsou tyto vzory identifikovatelné, pokud vůbec jsou, vzniká riziko manipulovatelnosti člověka hledajícího svou svobodu. Člověk neustále hledá pravdu, tedy toho, komu, a to čemu, může věřit, chybí-li princip, idea, Bůh, pak snadno člověk upadá do mnohdy neuvědomované nesvobody manipulací předkládaných mu jako vlastní svoboda.

Zdroje:

BAUDRILLARD, Jean. Simulacra and simulation. The University of Michigan Press 1994. ISBN 978-0-0472-09521-6

BERDJAJEV, Nikolaj Aleksandrovič. Ruská idea: základní otázky ruského myšlení 19. a počátku 20. století. Praha: OIKOYMENH, 2003. Oikúmené (OIKOYMENH). ISBN 80-7298-069-6.

EPSTEIN, Michail N. Postmodernismus v Rusku. Petrohrad 2019, 2 vydání. Vydavatelství: Azbuka. ISBN 978-5389-15249-6

HÖFFDING. H., Přehledné dějiny filosofie. Praha: Česká grafická unie, 1947

CHAMBERLAIN, Lesley. Parník filozofů: Lenin a vyhnání inteligence. Praha: Mladá fronta, 2009. Tajný archiv. ISBN 978-80-204-1683-4.

JAKOVENKO, Boris. Dějiny ruské filosofie. Přeložil F. Pelikán, Praha 1939, nakladatel Slovanský ústav, tisk K. Drynk Praha III.

LOSSKIJ, Nikolaj Onufrijevič. Dějiny ruské filosofie. Velehrad: Refugium Velehrad-Roma, 2004. ISBN 80-86715-26-4.

NYKL, Hanuš, ed. Kulturní, duchovní a etnické kořeny Ruska: vlivy a souvislosti. [Červený Kostelec]: Pavel Mervart, 2006. Russia Altera. ISBN 80-86818-34-9.